

Studia Bezpieczeństwa Narodowego
Zeszyt 27 (2023)
ISSN 2028-2677, s. 7-22
DOI: 10.37055/sbn/161352

Instytut Bezpieczeństwa i Obronności
Wydział Bezpieczeństwa, Logistyki i Zarządzania
Wojskowa Akademia Techniczna
w Warszawie

National Security Studies
Volume 27 (2023)
ISSN 2028-2677, pp. 7-22
DOI: 10.37055/sbn/161352

Institute of Security and Defense
Faculty of Security, Logistics and Management
Military University of Technology
in Warsaw

BEZPIECZEŃSTWO MASOWYCH IMPREZ SPORTOWYCH O WYMIARZE MIĘDZYNARODOWYM

SECURITY OF MASS SPORTING EVENTS WITH AN INTERNATIONAL DIMENSION

Natalia Radomyska

ORCID: 0000-0002-9935-2158

Akademia Wychowanie Fizycznego i Sportu im. Jędrzeja Śniadeckiego w Gdańsku

Abstrakt. Badania nad bezpieczeństwem dużych masowych imprez sportowych o wymiarze międzynarodowym nie są w Polsce czymś powszechnym, ponieważ wyniki badań wstępnych wskazują jednoznacznie, że najczęściej mają one charakter doraźny i koncentrują się na mniejszych masowych imprezach sportowych organizowanych w kraju. W tym względzie najczęściej poruszane są w badaniach kwestie związane z bezpieczeństwem meczów piłki nożnej jako wydarzeń sportowych o podwyższonym poziomie ryzyka. Poza tym większość badań ma charakter fragmentaryczny, a nie całościowy. Okazało się to ważne ze względu na to, że w praktyce organizacja tak dużych imprez sportowych okazuje się niezwykle trudna i wymagająca, czego dowodem mogą być przedstawione w artykule studium dotyczące organizacji Igrzysk Olimpijskich w Londynie (2012) i Rio de Janeiro (2016). Badania potwierdziły, że większość z zagrożeń jest wspólna dla wszystkich krajów organizujących duże imprezy sportowe, lecz niektóre z nich wynikają z sytuacji wewnętrznej, położenia geograficznego lub innych czynników. Należy podkreślić, że badania koncentrowały się na kluczowych czynnikach, które zdeterminowały etapy przygotowania, organizacji i funkcjonowania systemu bezpieczeństwa podczas Igrzysk Olimpijskich w Londynie i w Rio de Janeiro. W wyniku przeprowadzonych badań można przypuszczać, że w systemie bezpieczeństwa dużych masowych imprez sportowych bardzo ważną rolę odgrywają siły zbrojne, które ze względu na posiadane zdolności i wyposażenie w specjalistyczny sprzęt są bardzo ważnym jego elementem. W tej kwestii siły zbrojne są szczególnie przydatne w ochronie przestrzeni powietrznej i akwenów morskich przed atakami terrorystycznymi. Mając na uwadze przedstawione fakty i przyjęte założenia badawcze przyjęto, że celem artykułu będzie: przedstawienie głównych przedsięwzięć z zakresu bezpieczeństwa, które musieli wykonać organizatorzy dużych masowych imprez sportowych takich jak Igrzyska Olimpijskie w Londynie i w Rio de Janeiro. Potrzeba osiągnięcia przyjętego celu była przyczynkiem do uporządkowania dalszych kroków i sformułowanie głównego problemu badawczego, który przyjął postać pytania: Jakie działania w zakresie bezpieczeństwa podjęli organizatorzy dużych masowych imprezom takich jak Igrzyska Olimpijskie w Londynie i Rio De Janeiro? Rozwiązanie głównego problemu badawczego było możliwe, po zweryfikowaniu

hipotezy roboczej: założono, że tak duże masowe wydarzenia sportowe jakimi są igrzyska olimpijskie będą zagrożone nie tylko atakami terrorystycznymi międzynarodowej, ale także innymi aktami o podłożu kryminalnym. W warunkach prognozowanego zagrożenia, państwa organizujące tego typu imprezy sportowe są zobligowane do podjęcia szeregu działań finansowych, prawnych, organizacyjnych i technicznych, które pozwolą zapewnić wszystkim uczestnikom niezbędny poziom bezpieczeństwa. Bardzo często działania podejmowane dla potrzeb bezpieczeństwa przybierają formę szerokiej współpracy. Dla potrzeb wypełnienia przyjętych założeń badawczych zastosowano odpowiednie teoretyczne metody badań naukowych tj.: analizę, syntezę, porównanie i analogię oraz wnioskowanie.

Słowa kluczowe: masowa impreza sportowa, zagrożenie, system bezpieczeństwa, terroryzm, olimpiada

Abstract. Research on the safety of large mass sporting events of an international dimension is not common in Poland, because the results of preliminary research clearly indicate that they are most often of an ad hoc nature and focus on smaller mass sporting events organized in the country. In this regard, the most frequently discussed issues in the studies are related to the safety of football matches as sports events with an increased level of risk. In addition, most studies are fragmentary rather than comprehensive. This turned out to be important due to the fact that in practice the organization of such large sports events turns out to be extremely difficult and demanding, as evidenced by the study presented in the article on the organization of the Olympic Games in London (2012) and Rio de Janeiro (2016). Research has confirmed that most of the risks are common to all countries organizing major sporting events, but some of them result from the internal situation, geographical location or other factors. It should be emphasized that the research focused on the key factors that determined the stages of preparation, organization and operation of the security system during the Olympic Games in London and Rio de Janeiro. As a result of the conducted research, it can be assumed that the armed forces play a very important role in the security system of large mass sports events, which, due to their capabilities and specialized equipment, are a very important element of it. In this regard, the armed forces are particularly useful in protecting the airspace and sea basins against terrorist attacks. Bearing in mind the presented facts and the adopted research assumptions, it was assumed that the purpose of the article will be: to present the main security measures that had to be carried out by the organizers of large mass sports events such as the Olympic Games in London and Rio de Janeiro. The need to achieve the assumed goal was a contribution to organizing further steps and formulating the main research problem, which took the form of a question: What security measures have been taken by the organizers of large mass events such as the Olympic Games in London and Rio De Janeiro? It was possible to solve the main research problem after verifying the working hypothesis: it was assumed that such large mass sports events as the Olympic Games would be threatened not only by terrorist attacks, but also by other criminal acts. Under the conditions of the forecast threat, countries organizing such sports events are obliged to take a number of financial, legal, organizational and technical measures that will ensure the necessary level of safety for all participants. Very often, actions taken for security purposes take the form of extensive international cooperation. For the purpose of fulfilling the adopted research assumptions, appropriate theoretical methods of scientific research were used, i.e. analysis, synthesis, comparison and analogy, and inference.

Keywords: mass sports event, threat, security system, terrorism, Olympics

Wprowadzenie

Masowe imprezy sportowe o wymiarze międzynarodowym, w tym te największe określane mianem „mega imprez” jak Igrzyska Olimpijskie i Paraolimpijskie, finały Mistrzostw Świata FIFA czy Europy (UEFA) są bardzo medialne, co sprawia, że oglądają je duże rzesze ludzi na całym świecie (Schimmel 2012). Również duża grupa widzów bezpośrednio uczestniczy w tych imprezach (Hagemann 2008).

Poza tym dla każdego kraju organizującego tego rodzaju imprezy sportowe są one okazją do promowania swojej historii, kultury, atrakcji turystycznych oraz

rewitalizacji miast gospodarzy. W przypadku igrzysk olimpijskich są one najstarszą i zarazem największą międzynarodową imprezą sportową organizowana co 2 lata (na przemian letnie i zimowe) w różnych krajach, pod egidą Międzynarodowego Komitetu Olimpijskiego (Mallon & Heijmans 2011). Istotnym czynnikiem, który sprawia, że tego typu wydarzenia sportowe są zagrożone, stanowi już wspomniana wcześniej ich duża medialność oraz chęć celowego zakłócenia ich pokojowego przeprowadzenia przez terrorystów. Mając na uwadze możliwe zagrożenia, każde tego typu wydarzenie sportowe stanowi dla państwa gospodarza poważne wyzwanie organizacyjne w zakresie bezpieczeństwa. To przedsięwzięcie stało się jeszcze bardziej wymagające po zamachach terrorystycznych 11 września 2001 r. Od tego czasu takie imprezy sportowe, jak Igrzyska Olimpijskie i Paraolimpijskie (letnie i zimowe) oraz inne imprezy rangi mistrzowskiej są traktowane jako wydarzenia o podwyższonym ryzyku. Dlatego też nie może dziwić fakt, że kwestie bezpieczeństwa stały się dla organizatorów masowych imprez sportowych, w tym igrzysk olimpijskich zadaniem priorytetowym.

Mając na uwadze nakreśloną sytuację problemową sformułowano główny problem badawczy, który przyjął postać pytania o następującej treści: Jakie działania w zakresie bezpieczeństwa podjęli organizatorzy dużych masowym imprezom takich jak Igrzyska Olimpijskie w Londynie i Rio De Janeiro?

Rozwiązanie głównego problemu badawczego było możliwe, po uprzednim zweryfikowaniu hipotezy roboczej: założono, że tak duże masowe wydarzenia sportowe jakimi są igrzyska olimpijskie będą zagrożone nie tylko atakami terrorystycznymi, ale także innymi aktami o podłożu kryminalnym. W warunkach prognozowanego zagrożenia, państwa organizujące tego typu imprezy sportowe są zobligowane do podjęcia szeregu działań finansowych, prawnych, organizacyjnych i technicznych, które pozwolą zapewnić wszystkim uczestnikom niezbędny poziom bezpieczeństwa. Bardzo często działania podejmowane dla potrzeb bezpieczeństwa przybierają formę szerokiej współpracy międzynarodowej.

Ocena aktualnego stanu wiedzy

Dokonując analizy literatury zagranicznej, należy zauważyć, że ciągu ostatnich 15-20 lat pojawiło się wiele różnych społecznych badań naukowych, które analizują zarówno ogólne aspekty masowych imprez sportowych, jak i bardziej szczegółowe kwestie rozwoju miejskiego i obywatelskiego/narodowego „brandingu” (Siegfried i Zimbalist 2006), politykę społeczną i kulturalną (Close, Askew i Xin 2006; Marivoet 2006; Roche 2000; Whitson i Horne, 2006) oraz zagadnienia przemocy związanej ze sportem (Stott, Hutchison, Drury, 2001). W grupie publikacji ekonomicznych zwraca się również uwagę na rosnące koszty organizacyjne „mega imprez” sportowych, które

w coraz większym zakresie są ponoszone w obszarze bezpieczeństwa. W sumie analizując publikacje naukowe należy zauważyć, że w zdecydowanej większości koncentrują się na badaniach poszczególnych zdarzeń (impres sportowych) z określonych perspektyw geografii człowieka/badań miejskich, nauk politycznych lub socjologii (Boyle i Haggerty 2009; Floridis 2004; Klauser 2012; Samatas 2007). Bardzo interesujące wyniki badań przedstawił (Tulloch, 2000), w których stwierdza, że strach przed przestępczością jest ważnym problemem miejskim. Daltego też bezpieczeństwo osobiste i potrzeba ochrony przed przestępczością powinno zajmować bardzo ważne miejsce wśród zagadnień, które należy wziąć pod uwagę podczas projektowania i planowania urbanistycznego oraz przy organizacji dużych imprez masowych.

Dokonując analizy wymiennych powyżej publikacji można zaważyć, że pomimo wielu interesujących aspektów bezpośrednio lub pośrednio powiązanych ze sportem, masowymi imprezami sportowymi i ich bezpieczeństwem zdecydowana większość koncentruje się tylko na pewnym ich fragmencie. To sprawia, że brakuje opracowań, które w bardziej kompleksowy sposób podchodziłyby do zagadnień związanych z bezpieczeństwem dużych imprez sportowych.

Z punktu widzenia bezpieczeństwa masowych imprez sportowych bardzo ważny zagadnieniem są akty prawne. W tym miejscu należy zauważyć, że pierwsze regulacje dotyczące bezpieczeństwa imprez masowych obowiązywały już w starożytnym Rzymie, w którym odbywały się igrzyska, wjazdy tryumfalne wodzów po zwycięskich bitwach, walki gladiatorów, gonitwy koni czy uroczystości religijne. Określały m.in. dni, w których można było organizować imprezy, regulowały kolejność zajmowania miejsc na widowni, sposób finansowania imprez oraz napiętnowały zachowania naruszające porządek publiczny (Sitek, 2011).

Mając na uwadze kontekst narodowy, w tym obecnie obowiązujące w Polsce regulacje, w pierwszej kolejności należy wymienić Ustawę o bezpieczeństwie imprez masowych z 29 marca 2009 r. W tym akcie określono między innymi: zasady postępowania konieczne do zapewnienia bezpieczeństwa imprez masowych, warunki bezpieczeństwa imprez masowych, zasady i tryb wydawania zezwoleń na przeprowadzanie imprez masowych, zasady gromadzenia i przetwarzania informacji dotyczących bezpieczeństwa imprez masowych, zasady odpowiedzialności organizatorów za szkody wyrządzone w związku ze zorganizowaniem imprez masowych. Poniżej przedstawiono niektóre z nich. Zgodnie z zapisem w ustawie o bezpieczeństwie imprez masowych, za imprezę masową uważa się imprezę artystyczno-rozrywkową, masową imprezę sportową, w tym mecz piłki nożnej, a także imprezę masową podwyższonego ryzyka. Za masową imprezę sportową uważa się imprezę masową, która popularyzuje kulturę fizyczną oraz ma na celu współzawodnictwo, która jest organizowana na stadionie lub w obiekcie, który nie jest budynkiem np. terenie.

Należy mieć świadomość, że Ustawa o bezpieczeństwie imprez masowych nie jest jedynym aktem prawnym, który określa warunki do organizacji masowych imprez sportowych. Innym ważnym dokumentem, który wszedł w życie 10 czerwca 2016 roku jest Ustawa o działaniach antyterrorystycznych (Dz.U. 2016 poz. 904). Jedną ze słabych stron tego dokumentu jest pominięcie zagadnień związanych z profilaktyką i zapobieganiem aktom terrorystycznym podczas imprez masowych, a skoncentrowanie się jedynie na jego zwalczaniu (Trubalska 2016). Bazując na obecnych regulacjach w Polsce należy zauważyć, że za bezpieczeństwo masowej imprezy sportowej odpowiadają jej organizatorzy, a do ich zasadniczych obowiązków należy zapewnienie bezpieczeństwa osobom uczestniczącym w imprezie, zabezpieczenie medyczne, ochrona porządku publicznego oraz utrzymanie odpowiedniego stanu technicznego obiektów (Misiuk & Dobrowolska-Opała 2018).

Mając na uwadze międzynarodowe regulacje, szczególną uwagę należy zwrócić na opracowany w ONZ w 2020 roku globalny i wieloletni specjalny program pt. *Global Programme on the Security of Major Sporting Events, and the Promotion of Sport and its Values as a Tool to Prevent Violent Extremism*. Program ten jest dedykowany organom ścigania, policji, firmom publicznym i prywatnym zaangażowanym w organizację wszelkich imprez sportowych. Przedmiotowy program ma pomóc wszystkim zainteresowanym stronom w tym decydującym i praktycznym w przygotowywaniu, organizowaniu i zarządzaniu wydarzeniami sportowymi oraz łagodzeniu zagrożeń generowanych przez światowy terroryzm (Report Online, 20-21 January 2021).

Należy podkreślić, że niniejsza publikacja została opracowana na bazie doświadczeń państw członkowskich, międzynarodowych organizacji, organizacji regionalnych, stowarzyszeń sportowych, sektora prywatnego i środowisk akademickich. W przedmiotowym dokumencie zwrócono uwagę, że planowanie i zorganizowanie dużych masowych imprez sportowych stanowi wyjątkowe wyzwanie dla każdego kraju lub miast gospodarzy ze względu na dużą liczbę uczestników, złożoność i wielowymiarowość spraw, które charakteryzują tego rodzaju wydarzenia. Zwrócono w nim również uwagę na fakt, że organy organizujące takie duże imprezy są również często dotknięte napiętymi terminami i specyficzną oczekiwaniami różnych interesariuszy i uczestników, takich jak widzowie, sportowcy, dygnitarze i dziennikarze (Pisapia 2006). W tym dokumencie wskazano także, że masowe imprezy sportowe mogą generować zagrożenia, takie jak terroryzm, chuligaństwo, przestępczość zorganizowaną i cyberprzestępczość, którym należy skutecznie przeciwdziałać. W tym kontekście zwraca się uwagę na to, że planowanie i zapewnianie bezpieczeństwa masowym imprezom sportowym wymaga koordynacji działań wielu podmiotów narodowych i międzynarodowych. Wymaga to z reguły zawierania umów dwustronnych i wielostronnych. Umowy dwustronne mogą być zawierane między krajami, ale także między organizacjami (Verhage, Terpstra, Deelman, Muylaert, Van Parys 2010).

Reasumując dotychczasowe rozważania można przyjąć, że pomimo nawet bardzo dobrych aktów prawnych międzynarodowych i krajowych nie są one gwarantem bezpieczeństwa masowych imprez sportowych, ponieważ kluczową rolę i znaczenie będą mieli ludzie, w tym ich zachowanie, postawy, podejmowane decyzje, które będą miały wpływ na rzeczywisty przebieg tych wydarzeń.

Metodyka badań

Nakreślona we wstępie sytuacja problemowa pozwoliła sprecyzować przedmiot badań, za który przyjęto bezpieczeństwo masowych imprez sportowych o wymiarze międzynarodowym. W dalszej części procesu badawczego założono, że celem artykułu będzie: przedstawienie głównych przedsięwzięć w obszarze bezpieczeństwa, które musieli wykonać organizatorzy dużych masowych imprez sportowych takich jak Igrzyska Olimpijskie w Londynie (2012) i w Rio De Janeiro (2016).

W rozwiązaniu problemu badawczego posłużono się głównie metodami teoretycznymi. Wiodącą rolę odgrywały analiza, synteza i analogia. Analizę stosowano, gdyż przedmiot badań okazał się zbyt złożony, aby można badać go w całości. Elementy analizy strukturalnej okazały się najbardziej pomocne w określaniu wymagań formułowanych w stosunku do wydzielanych przez państwa gospodarzy sił i środków, które były niezbędne do zapewnienia bezpiecznego przebiegu igrzysk olimpijskich. Syntezę stosowano, ponieważ indukowane z rzeczywistości problemy rozwiązywane były na drodze dedukcji, która wymagała zarówno analizy jak i syntezy, niezbędnej chociażby do formułowania uogólnień, wniosków. Analogia okazała się przydatna szczególnie przy badaniu rozwiązań istniejących w poszczególnych państwach w zakresie bezpieczeństwa imprez masowych oraz sposobu ich przeniesienia przez państwa organizujące Letnie Igrzyska Olimpijskie w Londynie i w Rio de Janeiro.

Wyniki

Analizując kwestie bezpieczeństwa masowych imprez sportowych kluczową kwestią dla organizatorów było i jest właściwe zidentyfikowanie zagrożeń, które mogą tam pojawić. Analizując historię sportu można określić kilka rodzajów zagrożeń o różnym podłożu, charakterze oraz skali. Pojawiły się one również na największych imprezach sportowych jakim są igrzyska olimpijskie (Mojet 2005). Przykładem są Letnie Igrzyska Olimpijskie w Monachium, gdzie 5 września 1972 roku terroryści wzięli za zakładników izraelskich sportowców. Na skutek źle przeprowadzonej akcji zginęło 11 Izraelczyków, 5 zamachowców i jeden policjant. Równie dramatyczne wydarzenia miały miejsce w 1996 roku

w czasie Letnich Igrzysk Olimpijskich w Atlancie w stanie Georgia. W ich trakcie Eric Robert Rudolph podłożył trzy bomby rurowe wypełnione gwoździami w pobliżu sceny w Centennial Olympic Park podczas trwającego koncertu. W wyniku detonacji tych ładunków zginęły dwie osoby, a 111 zostało rannych. Innym przykładem jest maraton w Bostonie 15 kwietnia 2013 roku, gdzie zamachowcy detonowali dwie bomby. W wyniku ich wybuchu śmierć poniosły trzy osoby, a ponad 300 osób zostało rannych.

Mając na względzie możliwe zagrożenia, organizatorzy kolejnych igrzysk olimpijskich podchodzili do kwestii bezpieczeństwa z dużą troską i powagą. W tym względzie można również zauważyć, że na bezpieczeństwo tego typu imprez sportowych kolejni organizatorzy przeznaczali również coraz to większe środki finansowe. Można to już zauważyć od Igrzysk w Barcelonie w 1992 r. (66,2 mln USD) przez Atlantę 1996 r. (108,2 mln USD) oraz Sydney 2000 r. (179,6 mln USD). Gwałtowny wzrost kosztów bezpieczeństwa nastąpił jednak po 11 września 2001 roku. Pierwszą tego typu imprezą były Letnie Igrzyska Olimpijskie w Atenach w 2004 roku, gdzie na bezpieczeństwo wydano 1,5 miliarda USD. Pod tym względem wyjątkowym przypadkiem były Letnie Igrzyska Olimpijskie w Pekinie w 2008 roku, które pochłonęły 6,5 miliarda USD. Należy również podkreślić, że pomimo kryzysu finansowego na świecie w latach 2007-2009 to również budżet Londynu, jako miasta gospodarza Letnich Igrzysk Olimpijskich w 2012 r., na bezpieczeństwo wyniósł około 2,2 miliarda USD (Giulianotti & Klauser 2010). W Brazylii w 2016 roku na pokrycie kosztów związanych z bezpieczeństwem olimpijskim wydano ponad 850 mln USD (Kućmierczyk 2018).

Równie imponujące jak kwoty finansowe desygnowane na bezpieczeństwo, prezentują się szacunki liczbowe dotyczące zaangażowanych sił i środków do jego zapewnienia. Jeśli chodzi o personel, w Sydney w 2000 r., bezpieczeństwa strzegło prawie 5000 funkcjonariuszy policji i do 7000 kontraktowych i ochotniczych funkcjonariuszy ochrony specjalnie zaangażowanych na potrzeby tej imprezy (Lenskyj, 2002). Igrzyska w Pekinie w 2008 r. zabezpieczało około 110 000 pracowników ochrony. W przypadku Olimpiady w Londynie w 2012 roku zaangażowano duże siły ochrony, które szacuje się na 40 000 osób. W celu wzmocnienia ochrony do Londyńskiej Policja zatrudniono także dodatkowo około ok. 6-7 tys. funkcjonariuszy (Sunday Times, 2008). Bezpieczeństwa w Rio strzegło 85 tys. policjantów i żołnierzy.

Poza kwestiami kosztów ponoszonych na zapewnienie bezpieczeństwa oraz ilości zaangażowanych służb porządkowych, policyjnych oraz wojska kluczową kwestią jest właściwa prognoza zagrożeń, które mogą się pojawić w czasie igrzysk olimpijskich. Jednym z zagrożeń, które jest analizowane jest terroryzm. Terrorysty, aby osiągnąć swoje cele używają różnych broni i stosują różne taktyki i metody działania. Wielokrotnie już wykazywali się umiejętnością dobrego planowania

i przeprowadzania trudnych, jednoczesnych ataków na wiele celów. Ataki były dokonywane przez pojedyncze osoby, małe zespoły kilku osób lub większe grupy (Protective Measures Guide for U.S. Sports, 2008).

Cechą wspólną dla wszystkich organizatorów igrzysk olimpijskich była konieczność dokonania szczegółowej oceny zagrożeń, w tym określenia ryzyka ich wystąpienia.

Jednym z takich zagrożeń, może być użycie improwizowanych urządzeń wybuchowych lub „bomb domowej roboty”, które można zbudować z powszechnie dostępnych materiałów, budowlanych materiałów wybuchowych (np. dynamitu) lub skradzionych wojskowych materiałów wybuchowych. Niezabezpieczony lub dostępny azotan amonu i olej opałowy, który jest przechowywany w wielu obiektach sportowych może być bardzo przydatny do zbudowania ładunku improwizowanego, który może być wniesiony na obiekt sportowy przez osobę (np. zamachowca-samobójcę) lub może zostać pozostawiony w niewidocznym miejscu i zdetonowany za pomocą telefonu lub radiowo. Zagrożeniem mogą również generować inne środki chemiczne, biologiczne. Chemikalia przemysłowe mogą być transportowane ciężarówką lub koleją do obszaru w pobliżu obiektu sportowego lub dużego skupiska ludzi, a następnie uwolnione za pomocą materiałów wybuchowych. Również groźne mogą być patogeny biologiczne (np. wąglik, jad kiełbasiany, dżuma), które mogą powodować choroby i są atrakcyjne dla terrorystów, ze względu na możliwość wystąpienia masowych ofiar. Najbardziej znanymi przykładami są atak gazem sarin w tokijskim metrze w 1995 r., w którym zginęło dwanaście osób, oraz listy zawierające wąglik, które zostały wysłane w Stanach Zjednoczonych w 2001 roku, zabijając pięć osób. Poza tym środki biologiczne mogą być rozpraszane w atmosferze (np. przez samoloty do opylania upraw). Dodatkowo mogą być wprowadzone do obiektu przez system ogrzewania, wentylacji i klimatyzacji. Atak biologiczny może obejmować środki bezbarwne i/lub bezwonne, a objawy porażenia mogą być niewidoczne przez kilka dni, a nawet tygodni. Nie można wykluczyć innych rodzajów zagrożeń związanych z atakiem radiologicznym lub nuklearnym. W tej kwestii należy podkreślić, że materiały jądrowe są stosunkowo trudne do zdobycia. Jednak niektóre materiały radiologiczne są łatwiejsze do zdobycia. Materiały radiologiczne obejmują materiały radioaktywne z różnych źródeł, takich jak sprzęt medyczny lub przemysłowy.

Kolejnym zagrożeniem, które należy brać pod uwagę jest użycie przez terrorystów zarówno samolotów lotnictwa komercyjnego, jak i lotnictwa ogólnego (tzw. *general aviation*), które mogłyby zostać porwane i użyte do ataku na obiekty sportowe na podobieństwo ataków z 11 września 2001 r. Rozpatrywano również możliwość przeprowadzenia przez terrorystów ataku morskiego, do którego można byłoby użyć statków i łodzi różnej wielkości, które zostałyby załadowane materiałami wybuchowymi lub materiałów niebezpiecznych.

Kolejnym z analizowanych zagrożeń przez organizatorów powinna być możliwość dokonania cyberataku. W tym przypadku założono, że terroryści mogą infiltrować systemy przetwarzania, przesyłania i przechowywania danych, powodując straty ekonomiczne i uszkodzenia eksploatacyjne. Informacje mogą zostać zmienione, uszkodzone w celu uczynienia ich bezużytecznymi lub skradzione. Systemy informatyczne mogą być atakowane z zamiarem przecięcia sprzętu (np. ataki typu „odmowa usługi”).

Wśród innych scenariuszy mogą pojawiać się także jeszcze inne zagrożenia tj. sabotaż, atak z użyciem broni strzeleckiej czy nawet celowe podpalenia.

W przypadku sabotażu należy uwzględniać możliwość zakłócenia, uszkodzenia lub zniszczenia obiektów sportowych poprzez sabotaż i wprowadzenie do nich niebezpiecznego materiału. W odniesieniu do użycia broni strzeleckiej należy uwzględnić karabiny automatyczne, granatniki, pociski wystrzeliwane z ramienia i inną podobną broń. Można przyjąć, że tego rodzaju broń może być wykorzystana w strzelaniu do cywilów lub w ataku na obiekty (np. szturm z dystansu spoza ogrodzenia). Poza tym należy również wziąć pod uwagę możliwość wywołania celowych pożarów, które można wzniecić za pomocą łatwopalnych materiałów (np. benzyny) i innych środków.

W wyniku przeprowadzonej analizy można stwierdzić, że należy uwzględnić także inne zagrożenia, które mogą dotyczyć konkretnego kraju, jego sytuacji wewnętrznej, czy międzynarodowej. Takie właśnie szerokie spektrum zagrożeń było przedmiotem analiz państw organizujących Letnie Igrzyska Olimpijskie w Londynie (2012) i Rio de Janeiro (2016).

Bezpieczeństwo Olimpiady w Londynie

Planowanie systemu bezpieczeństwa na igrzyska olimpijskie w 2012 roku rozpoczęło się niedługo po tym, jak zostały one przyznane Londynowi, który wygrał prawo do organizowania tej imprezy po rywalizacji z Madrytem, Moskwą, Paryżem i Nowym Jorkiem. Decyzję ogłoszono 6 lipca 2005 roku, a następnego ranka czterech zamachowców-samobójców zaatakowało londyński system transportu publicznego, zabijając ponad 50 osób. Było to poważne ostrzeżenie dla organizatorów Olimpiady w 2012 r.

Zgodnie z opiniami brytyjskich ekspertów była to największa operacja bezpieczeństwa w Wielkiej Brytanii od dziesięcioleci. Po dokonaniu szczegółowych analiz zagrożenia organizatorzy zdecydowali się do zabezpieczenia Letnich Igrzysk Olimpijskich w 2012 r. zaangażować 13 000 funkcjonariuszy policji. Dodatkowo w razie potrzeby do użycia było gotowych 31 000 członków Scotland Yardu i policjantów z placówek spoza Londynu. Do wzmocnienia ochrony zaangażowano również prywatną firmę ochroniarską G4S, która miała przeszkolić 13 700 pracowników, ale w wyniku różnych problemów z rekrutacją i szkoleniem zdołała zapewnić tylko

około 10 000 osób. System bezpieczeństwa wspierało także 17 000 żołnierzy. W tej liczbie żołnierzy 11 000 stanowił personel zabezpieczenia, 5000 stanowili żołnierze ze specjalistycznych jednostek w tym saperzy do rozbrajania ładunków wybuchowych, zespoły ratowniczo-poszukiwawcze dysponujące przeszkolonymi psami. Pozostałych 1000 żołnierzy miało zapewnić wsparcie logistyczne. System ochrony został również wsparty przez dwie krajowe służby wywiadowcze, MI5 i MI6. Ostateczny koszt operacji bezpieczeństwa oszacowano na 553 mln GBP (funtów szterlingów).

Mając na uwadze powagę sytuacji Brytyjski Komitet Organizacyjny Igrzysk Olimpijskich we współpracy z Międzynarodowym Komitetem Olimpijskim opracował odpowiednie dokumenty, w tym plan na podstawie, którego przygotowywano się do bezpiecznego przeprowadzenia tak dużej imprezy sportowej. W październiku 2010 r. Rząd opublikował *A Strong Britain in an Age of Uncertainty: The National Security Strategy*. (London 2012 Olympic and Paralympic Safety and Security Strategy, 2011).

Na podstawie przyjętej strategii bezpieczeństwa opracowano Strategiczną Ocenę Zagrożeń Olimpiady (*Olympic Strategic Threat Assessment*). Oceniono w niej, że największe zagrożenia to: (Fussey, Coaffee, Armstrong, Hobbs 2012):

- międzynarodowy terroryzm z możliwością użycia materiałów chemicznych, biologicznych, radiologicznych lub jądrowych (CBRN);
- terroryzm związany z organizacjami działającymi w Irlandii Północnej;
- cyberataki;
- przestępczość;
- międzynarodowy kryzys o charakterze zbrojnym;
- poważne wypadki lub zagrożenia naturalne (klęski żywiołowe).

Wymienione powyżej dokumenty stały się także wykładnią do opracowania krajowej strategii antyterrorystycznej na Igrzyska Olimpijskie i Paraolimpijskie w 2012 r. Została ona ściśle powiązana z planami krajowych i regionalnych agencji, planami policji dotyczącymi poważnych i masowych przestępstw. Realizacja tej strategii wymagała w wielu kwestiach ścisłej współpracy z przemysłem i prywatnym sektorem bezpieczeństwa.

Głównym organem, który miał kierować systemem bezpieczeństwa w trakcie Olimpiady był Zespół ds. Bezpieczeństwa podczas Igrzysk w Londynie, który współpracował również z wieloma agencjami partnerskimi, w tym z Metropolitan Police Service w sprawach związanych z terroryzmem oraz z głównym centrum operacyjnym. Był on także wspierany przez Krajowe Olimpijskie Centrum Koordynacji, za pośrednictwem, którego utrzymywane były powiązania ze dowódcami sił zbrojnych, kierownictwem policji, Krajowym Centrum Koordynacji Działań Antyterrorystycznych oraz ze Strategicznym Centrum Koordynacyjnym. W czasie Igrzysk zrealizowano szereg operacji, bezpieczeństwa, które były kierowane na poziomie lokalnym, ale ich koordynacja odbywała się na szczeblu krajowym. Za krajową koordynację operacji bezpieczeństwa i ochrony w czasie Igrzysk odpowiadał Olimpiady Zespół ds. Bezpieczeństwa.

Bardzo ważną rolę w systemie bezpieczeństwa spełniał gabinet COBRA, który miał w czasie igrzysk olimpijskich i paraolimpijskich stanowić forum wymiany informacji i analizy ryzyka wymagającego koordynacji międzyresortowej na wysokim szczeblu. COBRA miał także umożliwiać przyspieszenie procesu decyzyjnego w celu zmniejszenia ryzyka. Jego znaczenie było szczególnie duże w sytuacjach awaryjnych, które zagrażały lub powodowałyby poważne szkody materialne i osobowe (ludzkie), szkody w środowisku lub bezpieczeństwa Wielkiej Brytanii. W zależności od zaistniałego zagrożenia powoływano ze składu COBRA odpowiednią komórkę do skoordynowania działań. Na przykład w przypadku powodzi zwoływane było posiedzenie jednego z komitetów COBRA ds. nieprzewidzianych okoliczności cywilnych.

Podobnie jak w przypadku innych imprez sportowych tej rangi ważną rolę w systemie bezpieczeństwa odegrały wydzielone z brytyjskich sił zbrojnych wyspecjalizowane siły i środki. Bardzo ważnym przedsięwzięciem było zapewnienie ochrony przestrzeni powietrznej nad obiektami sportowymi. W tym względzie kluczową rolę spełniał plan bezpieczeństwa lotniczego, który miał charakter wielopoziomowy i miał na celu skutecznie przeciwdziałać potencjalnym zagrożeniom powietrznym w czasie Igrzysk, od samolotów pasażerskich, przez lekkie samoloty i mikrołoty aż po drony. Plan ten wprowadził ograniczoną przestrzeń powietrzną nad Londynem, do której wejście wymagało specjalnego pozwolenia. Na czas trwania Igrzysk Olimpijskich w Londynie wprowadzono również strefy zakazu lotów, które były monitorowane przez samoloty z *Royal Air Force* (Secure game 2010). W tym celu powołano specjalny zespół zadaniowy do sprawowania kontroli o nazwie „Atlas Control”. Jego zadaniem było monitorowanie przestrzeni powietrznej w Londynie w tygodniach poprzedzających rozpoczęcie Igrzysk Olimpijskich oraz w trakcie ich trwania. Było to bardzo ważne zadanie ze względu na fakt, że ruch powietrzny w czasie Igrzysk był ściśle regulowany. Poza tym zarządzanie przestrzenią powietrzną i wczesne ostrzeżenie o zagrożeniu zapewniono za pomocą istniejącego radaru kontroli ruchu lotniczego i obrony powietrznej, uzupełnionego radarem mobilnym, w tym radarem z 1. Centrum Kontroli Powietrznej RAF, rozmieszczonego w hrabstwie Kent. Wczesne ostrzeżenie było realizowane przy użyciu samolotów E-3 Sentry Airborne Warning and Control System (AWACS). Kolejnym elementem w systemie ostrzegania wizualnego byli obserwatorzy z Royal Artillery, których rozlokowano w 28 miejscach w całym Londynie i wyposażono w urządzenia ostrzegawcze i lornetki. Poza tym w kilku miejscach w Londynie na dachach budynków rozmieszczono systemy rakiet przeciwlotniczych (Booth 2012).

W odniesieniu do planu bezpieczeństwa powietrznego był on udaną modyfikacją istniejących już środków przeciwdziałania terroryzmowi lotniczemu w Wielkiej Brytanii, które były już wcześniej wykorzystywane przez RAF (Graham 2016). Cały system stworzony na potrzeby Olimpiady w Londynie został przetestowany i sprawdzony w czasie ćwiczeń w dniach 2–10 maja 2012 r., pod nazwą. *Exercise Olympic Guardian*.

Bezpieczeństwo Olimpiady w Rio de Janeiro

Podstawą zapewnienia systemu bezpieczeństwa w czasie Igrzysk w Rio było skoordynowanie działań różnych instytucji państwowych tj. Ministerstwa Sprawiedliwości i Obrony, Brazylijskiej Agencji Wywiadowczej oraz rządów stanowych i lokalnych, a także różnych agend międzynarodowych. W rzeczywistości wymagało to stworzenia złożonej architektury zarządzania, dowodzenia i kontroli. Wynikało to także ze specyfiki podziału administracyjnego w Brazylii, w której znajduje się dwadzieścia sześć stanów i Dystrykt Federalny. W tym względzie należy podkreślić, że każda jednostka federacji posiada własne siły bezpieczeństwa publicznego, w tym stanowe siły policyjne (cywilne i wojskowe) oraz obronę cywilną - odpowiedzialną za zarządzanie kryzysowe.

Bazując na działaniach podjętych przez inne kraje – gospodarzy wcześniejszych Igrzysk Olimpijskich uznano, że podstawą efektywnego systemu bezpieczeństwa będzie przyjęcie strategicznego zintegrowanego planu bezpieczeństwa na Igrzyska Olimpijskie i Paraolimpijskie w Rio 2016 (PESI Rio, 2016). Wskazywał on na trzy główne obszary bezpieczeństwa tj.: bezpieczeństwo publiczne, ochronę i wywiad.

Z punktu widzenia zagrożeń w przyjętym planie bezpieczeństwa skoncentrowano się na przeciwdziałaniu dwóm rodzajom zagrożeń. Pierwsze zagrożenie miało charakter wewnętrzny i związane było z dużą przestępczością i przemocą lokalną, która była obecna w Rio od wielu dekad. Drugie zagrożenie miało charakter zewnętrzny i było związane z możliwością dokonania ataków terrorystycznych w trakcie Igrzysk.

W aspekcie zagrożenia terrorystycznego ryzyko jego wystąpienia było znacznie większe niż w przypadku Igrzysk Olimpijskich w Londynie w 2012 r. Jednym z powodów był istniejący w kraju system kontroli osób przybywających do Brazylii, który w porównaniu do przepisów obowiązujących w Wielkiej Brytanii i USA był mniej restrykcyjny. Co więcej, terroryści mogliby w Rio łatwo zdobyć broń i materiały wybuchowe zakupując je od grup przestępczych. Poza tym działalność przestępcza w tym handel narkotykami pokazały, że ze względu na dużą rozległość system ochrony granicy ma on wiele luk i słabości. W tej sytuacji było niezmiernie trudno skutecznie kontrolować napływ tych środków do kraju. Istotną kwestią było również to, że analiza zdolności sił rządowych w tym organów wywiadowczych w zakresie zapobiegania atakom terrorystycznym były ograniczone, ponieważ ich działalność koncentrowała się głównie na sprawach krajowych. Brazylijskie władze były tego świadome, że zdolność przewidywania ataku terrorystycznego będzie w dużym stopniu zależeć od współpracy z partnerskimi organizacjami wywiadowczymi.

W przyjętym planie bezpieczeństwa Igrzysk Olimpijskich w Rio działania ochronne koncentrowały się na osobach przybywających do miasta (sportowcy, delegacje krajowe, turyści, dziennikarze, lokalna społeczność itp.). Główny wysiłek został skupiony na ochronie planowanych wydarzeń i ich lokalizacji (otwarcie

uroczystości, imprezy sportowe, tereny zawodów, parkingi, wioska olimpijska, hotele miejskie, lotniska, system transportowy, miejsca turystyczne.

Poza tym przedmiotowy plan określał główne zasady dotyczące bezpieczeństwa rozgrywanych gier, a także strukturę zarządzania i organy, które miały być odpowiedzialne za kierowanie agencjami bezpieczeństwa publicznego, obrony narodowej i wywiadu. W tym miejscu należy podkreślić, że szczegółowe zadania dla tych podmiotów miały się znaleźć w opracowywanych przez nich planach taktycznych i operacyjnych. Celem tych działań było zapewnienie bezpieczeństwa Igrzyskom w Rio. Miało to być zrealizowane w dyskretny i przyjazny sposób, w koordynacji z rządem federalnym i przy integracji z rządami stanowymi i władzami gminnymi oraz Komitetem Organizacyjnym Rio 2016. Należy podkreślić, że Brazylia implementowała najlepsze międzynarodowe praktyki w zakresie zwalczania terroryzmu. Pomimo faktu, że Brazylia jest postrzegana jako spokojny i przyjazny kraj bez historii działań terrorystycznych to Igrzyska Olimpijskie, z udziałem ponad 200 krajów i widowni liczącej pięć miliardów widzów, podnosiły znacznie poziom zagrożenia terrorystycznego. Kluczowym środkiem w walce z terroryzmem były siły bezpieczeństwa. Poza tym Brazylia specjalnie na potrzeby Igrzysk Olimpijskich stworzyła Zintegrowane Centrum Antyterrorystyczne. Ponadto funkcjonowało również Międzynarodowe Centrum Współpracy Policyjnej, które zostało już utworzone wcześniej na potrzeby Mistrzostw Świata w 2014 roku, w którym znajdowali się policjanci i pracownicy z ponad 50 krajów i Interpolu (Bitencourt, 2011). Brali oni udział w igrzyskach w swoich narodowym umundurowaniu. Ta współpraca miała podwójny efekt: z jednej strony dawała obcokrajowcom większe poczucie bezpieczeństwa, ponieważ rozpoznawali oficerów po mundurze, a z drugiej powstrzymywała ich przed nadużyciami, ponieważ byli obserwowani przez funkcjonariuszy z ich własnych krajów (Buzanelli, 2013). Przeprowadzono również szeregi szkoleń i kursów dla 15 tys. pracowników. Szkoleniom w zakresie rozpoznawania zagrożeń tetrystycznym podlegał również personel hotelu, metra i taksówkarze, siły zbrojne, policja federalna. Tego rodzaju kursów pomogły pracownikom różnych służb zidentyfikować podejrzaną postawę osób w tłumie. Pracownicy szpitali byli szkoleni również w zakresie rozpoznawania obrażeń spowodowanych przez materiały wybuchowe i oparzenia radioaktywne.

W planie bezpieczeństwa Rio 2016 bardzo ważną kwestią było także zabezpieczenie przestrzeni powietrznej Brazylii. W tym celu brazylijskie siły powietrzne wydzieliły do zabezpieczenia Igrzysk Olimpijskich i Paraolimpijskich ponad 15 000 żołnierzy. Wśród nich był personel zarządzania i kontroli ruchem lotniczym oraz załogi statków powietrznych. Poza zasobami ludzkimi brazylijskie siły powietrzne wydzieliły do ochrony przestrzeni powietrznej 80 samolotów. Bardzo dużym wyzwaniem dla wojskowych i cywilnych służb kontroli ruchu lotniczego było zabezpieczenie zwiększonego ruchu w przestrzeni powietrznej. W efekcie pomimo ogromnego natężenia ruchu podczas Olimpiady w Rio ruch lotniczy odbywał się płynnie i bez większych zakłóceń.

Wnioski

Wnioski z przeprowadzonych rozważań potwierdzają, że jednym z głównych problemów do rozwiązania przez organizatorów Igrzysk Olimpijskich jest określenie zagrożeń, w tym jaką formę mogą przybrać kolejne zamachy terrorystyczne oraz jakie jest prawdopodobieństwo wystąpienia. Wyniki potwierdzają, że szczególnie duże zagrożenie generuje terroryzm. Wynika to z dużej różnorodności jego formy, taktyki oraz narzędzi, które mogą być użyte, co sprawia, że zorganizowanie efektywnego systemu przeciwdziałania jest zawsze trudne, ponieważ wymaga zastosowania szerokiego spektrum środków: politycznych, prawnych, ekonomicznych i porządkowych, a także zaangażowania specjalistycznych sił porządkowych, w tym jednostek antyterrorystycznych, wywiadowczych oraz wojska.

Do grona obiektów szczególnie zagrożonych atakiem terrorystycznym należą głównie miejsca rozgrywania różnych dyscyplin sportowych, miejsca pobytowe sportowców oraz strefy kibiców, gdzie kumuluje się duża liczba osób.

Do grupy najbardziej zagrożonych obiektów należą bez wątpienia stadiony, które stanowią nie tylko miejsce zmagania sportowców, ale są także miejscem ważnych uroczystości otwarcia i zamknięcia tego typu imprez. Są to szczególnie niebezpieczne momenty ze względu na fakt, że gośćmi honorowymi, którzy uczestniczą w ceremoniach otwarcia i zamknięcia są bardzo często głowy państw i wysokiej rangi przedstawiciele organizacji międzynarodowych oraz rządów o specjalnym statusie VIP.

Mając na uwadze powyższe kwestie organizatorzy przyszłych Igrzysk Olimpijskich tzw. państwa gospodarze będą musiały dołożyć wszelkich starań, aby zapewnić bezpieczeństwo wszystkim uczestnikom masowych imprez sportowych. Dotyczy to nie tylko bezpieczeństwa na ziemi, wodzie, ale również w przestrzeni powietrznej, w której mogą się pojawić różne statki powietrzne i aparaty latające jak np. samoloty, balony, drony czy modele sterowane radiowo, które mogą stanowić poważne zagrożenie dla osób przebywających na stadionach oraz będących w innych miejscach towarzyszących danej imprezie.

Użycie sił bezpieczeństwa oraz wojska do ochrony dużych imprez sportowych takich jak igrzyska olimpijskie przed zagrożeniami będzie prawdopodobnie wymagało zmian usprawniających dotychczasowe ich metody działań, dlatego też regulacje prawne i procedury bezpieczeństwa powinny być nieustannie monitorowane i sukcesywnie modyfikowane.

BIBLIOGRAFIA

- [1] Bitencourt, L., 2011. The Security Challenges for the 2016 Rio de Janeiro Olympic Games, Center for Hemispheric, Defense Studies, July.
- [2] Booth, R., 2012. London rooftops to carry missiles during Olympic Games, The Guardian. Retrieved, 29 April.
- [3] Boyle, Ph., Haggerty, K.D., 2009. Vol Spectacular Security: Mega-Events and the Security Complex, International Political Sociology, Vol. 3, Issue 3, September, 257–274.
- [4] Buzanelli, M. P., 2013. Porque é Necessário Tipificar o Crime de Terrorismo no Brasil, Revista Brasileira de Inteligência, ABIN, Brasília, nr 8, 16-17.
- [5] Close, P, Askew D., Xu Xin, 2006. The Beijing Olympiad The Political Economy of a Sporting Mega-Event, Published December 5, Routledge.
- [6] Defense Focus (2010). Royal Navy, Army, Royal, Air Force, Ministry of Defence, Issue 262 July.
- [7] Ekblom, P., 2004. Shared Responsibilities, Pooled Resources: a Partnership Approach to Crime Prevention [w:] a Partnership Approach to Crime Prevention, Council of Europe Publishing, Strasbourg 2004, 4.
- [8] Floridis, G., 2004. Security for the 2004 Athens Olympic Games Mediterranean Quarterly 15 (2), 1–5.
- [9] Fussey, P., Coaffee, J., Armstrong, G., Hobbs D., 2012. The regeneration games: purity and security in the Olympic city, The British Journal of Sociology, Vol. 63 Issue 2, 268-269.
- [10] Fussey, P., Coaffee, J., 2012. Balancing local and global security leitmotifs: Counter-terrorism and the spectacle of sporting mega-events, International Review for the Sociology of Sport, 1-18.
- [11] Giulianotti, R., Klauser, F., 2010. Security Governance and Sport Megaevents: Toward an Interdisciplinary Research Agenda, Journal of Sport and Social Issues, 34 (1), 49-61.
- [12] Giulianotti, R., Klauser, F., 2012. Sport mega-events and terrorism: A critical analysis, International Review for the Sociology of Sport, 1-17.
- [13] Graham, S., 2016. Olympics 2012 security, Olympics 2012 security Welcome to lockdown London „City”, Vol. 16, no.4, August, 447-448.
- [14] Hagemann, A., 2008. From stadium to “Fanzone”: The architecture of control. Paper presented at the conference Security and Surveillance at Mega Sport Events, Durham University, Durham, UK, April 25.
- [15] Klausner, F. R., 2011. Interpretative Flexibility of the Event-City: Security, Branding and Urban Entrepreneurialism at the European Football Championships 2008 Volume36, Issue5, September, 1039-1052.
- [16] Kućmierczyk, M., 2018. Wpływ letnich igrzysk olimpijskich na gospodarki miast, regionów i krajów na przykładzie XXXI Olimpiady w Rio de Janeiro, “Przedsiębiorczość Międzynarodowa” Vol. 4, no. 2, 130.
- [17] London 2012 Olympic and Paralympic Safety and Security Strategy (2011). Home Office, March, 14.
- [18] Mallon, B., Heijmans, J., 2011. *Historical Dictionary of the Olympic Movement*, Scarecrow Press, 205.
- [19] Marivoet, S., 2017. UEFA Euro 2004™ Portugal: The Social Construction of a Sports Mega-Event and Spectacle, The Sociological Review Vol. 54, Issue 2.
- [20] Misiuk, A., Dobrowolska-Opała, M., 2018. Zagrożenia terrorystyczne imprez masowych organizowanych w Polsce, Instytut Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, 128-129.
- [21] Mojet, H., 2005. The European Union and Football Hooliganism, The International Sports Law Journal, nr 1-2, 69.

-
- [22] Pisapia, G., 2016. Major Sport Events Safety and Security Framework's Core Elements. *International Journal, Italian Team for Security, Terroristic Issues & Managing Emergencies*, issue 2, 139-158.
- [23] Presidência da República do Brasil, Plano Estratégico de Segurança Integrada para os Jogos Olímpicos e Paralímpicos Rio 2016 (PESI Rio 2016), 6-8.
- [24] Report Online (2021). Youth Consultation on Preventing Violent Extremism Through Sport, 20-21 January, 3.
- [25] Roche, M., 2000. *Mega-Events and Modernity. Olympics and Expos in the Growth of Global Culture*. London: Routledge.
- [26] Samantas, M.M., 2007. Security and Surveillance in the Athens 2004 Olympics Some Lessons From a Troubled Story *International Criminal Justice Review* 17(3), 220-238.
- [27] Schimmel, K. S., 2012. Major sport events and global threats/responses, *Centre for Crime and Justice Studies*, no. 88 June, 20.
- [28] Siegfried, J., Zimbalist A., 2006. The Economic Impact of Sports Facilities, Teams and Mega-Events, *Australian Economic Review*, Vol. 39, Issue 4, December, 420-427.
- [29] Sitek, B., 2011. Bezpieczeństwo imprez masowych w antycznym Rzymie na tle współczesnych rozwiązań, „*Studia Elckie*”, nr 13, 331-341.
- [30] Stott, C., Hutchison, P., & Drury, J., 2001. Hooligans' abroad? Inter-group dynamics, social identity and participation in collective „disorder' at the 1998 World Cup Finals. *British Journal of Social Psychology*, 40(3), 359-384.
- [31] Trubalska, J., 2016. System antyterrorystyczny w Polsce – wybrane zagadnienia, *Zeszyty Naukowe AON, Warszawa*, 159.
- [32] Tulloch, M., 2000. The Meaning of Age Differences in the Fear of Crime. *British Journal Criminol*, 40, 451-467.
- [33] Ustawa o działaniach antyterrorystycznych (Dz.U. 2016 poz. 904).
- [34] Ustawa o bezpieczeństwie imprez masowych (Dz.U. z 2009 r. nr 62, poz. 504 z późn. zm.).
- [35] Verhage, A., Terpstra, J., Deelman, P., Muylaert, E., & Van Parys, P., (eds.), 2010. Policing in Europe. *Journal of Police Studies*, no 3 (16).
- [36] Whitson, D., Horne, J., 2017. View all authors and affiliations Underestimated Costs and Overestimated Benefits? Comparing the Outcomes of Sports Mega-Events in Canada and Japan, *The Sociological Review*, Vol. 54, Issue 2.